

TARBIYACHI-PEDAGOGLARDA DEONTOLOGIK KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHNING TARIXIY-PEDAGOGIK ASOSLARI

Davlatova Dildora Nuriddinovna

Buxoro davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi

Tel.: +998 (93) 327-52-55

dildoradavlatova@2gmail.com

Annotatsiya. Maqolada maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachi-pedagoglari deontologik kompetensiyalarni rivojlantirishning tarixiy-pedagogik va nazariy asoslari tahlil qilingan. Antik axloqiy tafakkur, Yevropa didaktik an'analari hamda pedagogning shaxsiy namunasi, kasbiy burchi va bolaga insonparvar munosabat haqidagi g'oyalar qiyosiy yoritilgan. Ya.A. Komenskiy va K.D. Ushinskiy pedagogik merosining zamonaviy deontologik kompetensiya bilan mazmuniy aloqalari ochib berilgan. Tarixiy g'oyalarni kognitiv, aksiologik, kommunikativ-faoliyatli va refleksiv tarkibiy qismlarga bog'lash hamda ularni vaziyatli mashqlar orqali rivojlantirish bo'yicha konseptual taklif ishlab chiqilgan. Maqola nazariy-tahliliy xususiyatga ega.

Kalit so'zlar: pedagogik deontologiya, kasbiy etika, tarbiyachi-pedagog, tarixiy-pedagogik meros, Komenskiy, Ushinskiy, pedagogik burch, insonparvarlik, kompetensiya.

ИСТОРИЧЕСКО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ДЕОНТОЛОГИЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ У ПЕДАГОГОВ

Дилдора Нуриддиновна Давлатова

Независимый исследователь,

Бухарский государственный педагогический институт

Тел.: +998 (93) 327-52-55

dildoradavlatova@2gmail.com

Аннотация. В статье рассмотрены историко-педагогические и теоретические основы развития деонтологических компетенций воспитателей дошкольных образовательных организаций. Сопоставлены идеи античной этики, европейской дидактической традиции, личного примера педагога, профессионального долга и гуманного отношения к ребёнку. Раскрыта содержательная связь наследия Я.А. Коменского и К.Д. Ушинского с современной деонтологической компетентностью. Предложена концептуальная связь исторических идей с когнитивным, ценностным, коммуникативно-

деятельностным и рефлексивным компонентами. Исследование носит теоретико-аналитический характер.

Ключевые слова: педагогическая деонтология, профессиональная этика, воспитатель, историко-педагогическое наследие, Коменский, Ушинский, профессиональный долг.

HISTORICAL-PEDAGOGICAL BASIS OF DEONTOLOGICAL COMPETENCES DEVELOPMENT IN EDUCATORS

Dildora Nuriddinovna Davlatova

Independent researcher, Bukhara State Pedagogical Institute

Tel.: +998 (93) 327-52-55

dildoradavlatova@2gmail.com

Abstract. This article examines the historical and theoretical foundations of developing deontological competencies among preschool educators. It compares ethical ideas from antiquity and European pedagogical traditions, focusing on professional duty, educators' personal example, and humane treatment of children. The relevance of Comenius's and Ushinsky's pedagogical heritage to contemporary deontological competence is discussed. A conceptual link between historical principles and cognitive, value-based, communicative-practical and reflective components is proposed. The study is theoretical and analytical.

Keywords: pedagogical deontology, professional ethics, preschool educator, historical pedagogy, Comenius, Ushinsky, professional duty, humanism.

Kirish. Maktabgacha ta'limda pedagogning faoliyati bolaning intellektual o'sishi bilan bir qatorda uning hissiy farovonligi, qadr-qimmat, xulq-atvori va ijtimoiy munosabatlariga ta'sir qiladi. Shu sababli tarbiyachi-pedagogdan nafaqat kasbiy bilim va metodik mahorat, balki o'z majburiyatlarini vijdonan bajarish, bolaning individualligini e'tirof etish va axloqiy jihatdan asoslangan qaror qabul qilish talab etiladi. Bunday tayyorgarlikning tarixiy ildizlarini o'rganish zamonaviy deontologik kompetensiyaning mazmunini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Kasbiy etika tarixida burch, ezgulik, adolat, me'yor va shaxsiy namuna haqidagi qarashlar uzoq davr mobaynida shakllangan. Biroq qadimgi davr mutafakkirlarini zamonaviy "pedagogik deontologiya" fanining bevosita vakillari sifatida ko'rsatish tarixiy jihatdan aniq emas: ularning g'oyalari ushbu yo'nalishning umumaxloqiy va tarbiyaviy zaminini tashkil etgan, xolos. Shunga ko'ra tarixiy merosdan foydalanishda davr va tushunchalar o'rtasidagi farqni saqlash muhim.

Maqolaning maqsadi — deontologik kompetensiyani rivojlantirishga asos bo'luvchi tarixiy-pedagogik g'oyalarni qiyosiy tahlil qilish, ularni maktabgacha ta'limning kasbiy-axloqiy talablariga moslashtirish va metodik tavsiyalarni ishlab

chiqish. Mazkur maqsad doirasida etik fikrlarning tarixiy rivojlanishi, klassik pedagogik qarashlarning kasbiy burch bilan bog'liqligi va ularning zamonaviy amaliy ifodasi o'rganiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Qadimgi yunon falsafasida fazilat, me'yori, oqilona tanlov va ijtimoiy mas'uliyat masalalari muhim o'rin egallagan. Aristotel etik qarashlarida insonning xulqiy fazilatlarini tarbiyalash, haddan oshish va yetishmovchilik orasidagi oqilona me'yorni topish kabi g'oyalar ilgari suriladi [1]. Ushbu qarashlar hozirgi pedagogik faoliyat uchun to'g'ridan-to'g'ri ko'rsatma emas, ammo tarbiyachining vazminligi, adolati va mas'uliyatiga doir tushunchalarning umumfalsafiy ildizlarini ochib beradi.

Yangi davr pedagogik tafakkurida bolani o'qitish va tarbiyalashni uning yoshiga va tabiiy rivojlanishiga mos tashkil etish masalasi kuchaydi. Ya.A. Komenskiyning "Buyuk didaktika" asari didaktik jarayonning izchilligi, ko'rsatmalilik, tushunarlik va rivojlanish xususiyatlarini hisobga olish tamoyillari bilan bog'liq bo'lgan muhim tarixiy manbadir [2]. Ushbu merosni deontologik jihatdan talqin qilganda tarbiyachining burchi bolaga ma'lumotni istalgan usulda yetkazish emas, uning rivojlanish imkoniyatlariga mos, ehtiyotkor va insonparvar pedagogik muhit yaratishdan iboratligi ko'zga tashlanadi.

XIX asr pedagogik qarashlarida K.D. Ushinskiy shaxs tarbiyasi, ona tili, pedagogning shaxsiy namunasi, ta'lim bilan tarbiyaning birligi va inson psixologiyasini bilish masalalariga alohida e'tibor qaratgan. Berilgan matnda mazkur g'oyalar kasbiy burch, bolaga nisbatan hurmat, adolat va pedagogik munosabatlarning axloqiy mazmuni bilan bog'langan. Tarixiy qarashlardan chiqadigan dolzarb xulosa shuki, tarbiyachi shaxsiy namunasining pedagogik ta'siri metodik usullardan ajratib qaralmasligi kerak.

Jeremy Benthamning "Deontology; or, The Science of Morality" asari 1834-yilda John Bowring tahriri ostida nashr etilgan [3]. Mazkur tarixiy manba deontologiya atamasining muhim nashriy izlaridan biridir. Shu bilan birga, Benthamning etik yondashuvi va kasbiy pedagogik deontologiya hozirgi mazmuni bir xil tushuncha emas; pedagogik deontologiya bolaning huquqlari, o'qitish vazifalari, kasbiy munosabatlar hamda axloqiy me'yorlarning kesishmasida rivojlanadi.

Zamonaviy maktabgacha ta'limning NAEYC professional standartlari pedagogdan bola rivojlanishi, oila bilan hamkorlik, kuzatuv va baholash, kasbiy bilim hamda mas'uliyatli amaliyotni uyg'un namoyon etishni talab qiladi [4]. NAEYC axloq kodeksi bolalar, oilalar, hamkasblar va jamiyat bilan kasbiy munosabatlarning axloqiy mezonlarini ko'rsatadi [5]. Bu hujjatlar tarixiy pedagogik g'oyalarning zamonaviy kasbiy kompetensiya tarkibiga qanday tatbiq qilinishini izohlashga yordam beradi.

Maqola nazariy-tarixiy tadqiqot sifatida tashkil etildi. Unda taqdim etilgan matnni mazmuniy tahlil qilish, klassik pedagogik qarashlarni tarixiy-qiyosiy o'rganish,

tushunchalarni tizimlashtirish, zamonaviy kasbiy standartlar bilan qiyoslash va pedagogik vaziyatlarni konseptual modellash usullaridan foydalanildi. Mazkur tahlil qadimgi axloqshunoslik, Yevropa pedagogik merosi va zamonaviy deontologik tayyorgarlik orasidagi davomiylik hamda farqlarni aniqlashga qaratildi. Tadqiqotda tajriba-sinov yoki statistik baholash o'tkazilmadi.

Natijalar va muhokama. Qiyosiy tahlil deontologik kompetensiyaning tarixiy ildizlari uchta o'zaro bog'liq g'oyalar atrofida jamlanishini ko'rsatdi. Birinchisi — tarbiyachining axloqiy qiyofasini belgilovchi adolat, halollik, vazminlik va me'yor tushunchalari. Ikkinchisi — bolani rivojlantirishda individual yondashuv, izchil va insonparvar ta'limni tashkil etish. Uchinchisi — pedagogning shaxsiy namunasi, kasbiy burchi va o'z pedagogik harakatining tarbiyaviy oqibatlari uchun mas'uliyati. Bular zamonaviy maktabgacha ta'limda huquqiy va kasbiy standartlar bilan uyg'unlashtirilgandagina amaliy qiymatga ega bo'ladi.

Tarixiy-pedagogik qarashlarni deontologik kompetensiya tarkibiga moslashtirishda to'rtta komponent ajratildi. Kognitiv komponent kasbiy burch, bola huquqlari va pedagogik etika haqidagi bilimlarni; aksiologik komponent bola qadr-qimmatini, adolat va insonparvarlikni ustuvor qadriyat sifatida qabul qilishni; kommunikativ-faoliyatli komponent muloqotda hurmatli xulq-atvor va xavfsiz pedagogik qarorlarni; refleksiv komponent esa o'z amaliyoti oqibatlarini tahlil qilish hamda takomillashtirishni anglatadi.

Komenskiy merosidan metodik xulosa sifatida tarbiyalanuvchining yosh va rivojlanish xususiyatini hisobga olish tamoyilini ajratish mumkin. Masalan, mashg'ulotni egallashda qiynalayotgan bolani omma oldida koyish o'rniga faoliyatni bosqichlarga ajratish va individual ko'mak berish tarbiyachining insonparvar burchini amalda ko'rsatadi. Ushinskiy qarashlari bilan bog'liq shaxsiy namuna g'oyasi esa tarbiyachining o'zi hurmatli muloqot, rostgo'ylik va nizoni tinch hal etishni kundalik faoliyatda namoyon qilishi zarurligini ta'kidlaydi.

Kasbiy deontologiya hozirgi mazmunida tarixiy merosni mexanik ravishda takrorlash yetarli emas. Jumladan, ayrim tarixiy tarbiya amaliyotlarida qo'llangan jazolash usullari zamonaviy bola huquqlari va zarar yetkazmaslik prinsipiga mos kelmasligi mumkin. Shu sababli tarixiy fikrlar tanqidiy qayta talqin qilinib, bola manfaatlari, inklyuziv ta'lim, axborot maxfiyligi va psixologik xavfsizlik mezonlari bilan muvofiqlashtirilishi kerak.

1-jadval. Tarixiy pedagogik g'oyalarning zamonaviy deontologik ifodasi

Tarixiy g'oya	Zamonaviy deontologik mazmun	Metodik ifoda
Fazilat va me'yor	Adolat, vazminlik, xolis qaror	Axloqiy dilemma va muhokama
Komenskiy: tabiiylik va izchillik	Bolaning rivojlanishiga mos pedagogik ta'sir	Individual kuzatuv va topshiriq
Ushinskiy: shaxsiy namuna	Kasbiy muloqotda hurmat va mas'uliyat	Refleksiv tahlil va o'zaro kuzatuv
Pedagogik burch	Bola farovonligi va xavfsizligini saqlash	Keys-stadi va rolli mashq
Kasbiy bilim va malaka	Bilim, munosabat va xulq uyg'unligi	Portfolio va mentor bahosi

Amaliy tayyorgarlikni tashkil etishda tarixiy-pedagogik matnlarni o'qish va muhokama qilishni real vaziyatlar tahlili bilan bog'lash maqsadga muvofiq. Birinchi bosqichda tarbiyachilar klassik pedagogik g'oyaning mazmunini tushuntiradi; ikkinchi bosqichda uni zamonaviy bola huquqlari va kasbiy talablar bilan qiyoslaydi; uchinchi bosqichda muammoli vaziyat uchun muqobil yechimlar ishlab chiqadi; to'rtinchi bosqichda rolli mashq yoki amaliy kuzatuv orqali harakatni tekshiradi; beshinchi bosqichda refleksiv xulosa chiqaradi. Bu jarayon tarixiy bilimni xulq-atvorga yo'naltirilgan kompetensiyaga aylantirishga xizmat qilishi mumkin.

Natijalarni baholash uchun tarbiyachining tarixiy g'oyani tushuntirishi bilan cheklanmay, uni dolzarb pedagogik vaziyatga tatbiq qila olishiga ham e'tibor qaratish zarur. Bunda bolaning qadr-qimmatini hurmat qilish, asoslangan qaror tanlash, ota-ona bilan axloqiy muloqot o'rnatish va o'z faoliyatini qayta ko'rib chiqish kabi kuzatiladigan ko'rsatkichlardan foydalanish mumkin. Tavsiya etilgan model nazariy bo'lib, uning diagnostik ishonchliligi kelgusida empirik sinov orqali aniqlanishi kerak.

Xulosa. Tarbiyachi-pedagoglarda deontologik kompetensiyalarni rivojlantirishning tarixiy-pedagogik ildizlari qadimgi axloqiy fazilatlar nazariyasi, Yevropa didaktik an'analari va pedagogning shaxsiy namunasiga oid qarashlar bilan bog'liq. Komenskiy va Ushinskiy merosi bolaning rivojlanish xususiyatlarini hisobga olish, ta'lim-tarbiya birligi, insonparvar munosabat va kasbiy mas'uliyatning ilmiy-metodik ahamiyatini ochib beradi. Mazkur tarixiy g'oyalar zamonaviy kasbiy etika va bola huquqlariga oid normalar bilan qayta talqin qilinishi lozim. Ularni kognitiv, aksiologik, kommunikativ-faoliyatli va refleksiv komponentlar asosida vaziyatli topshiriqlarga integratsiyalash tarbiyachi-pedagoglarning kasbiy-axloqiy tayyorgarligini rivojlantirish uchun istiqbolli metodik yo'nalish hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Aristotle. Nicomachean Ethics. Classical work on virtue and ethical judgment. URL: <https://classics.mit.edu/Aristotle/nicomachaen.html> (murojaat: 27.10.2026).

2. Comenius J. A. The Great Didactic / translated by M. W. Keatinge. London: A. & C. Black, 1907. URL: <https://archive.org/details/cu31924031053709> (murojaat: 27.10.2026).
3. Bentham J. Deontology; or, The Science of Morality / ed. by J. Bowring. London: Longman, Rees, Orme, Browne, Green, and Longman, 1834. Vol. 1. URL: <https://archive.org/details/deontologyorscie01bent> (murojaat: 27.10.2026).
4. National Association for the Education of Young Children. Professional Standards and Competencies for Early Childhood Educators. Washington, DC: NAEYC, 2020. URL: <https://www.naeyc.org/resources/position-statements/professional-standards-competencies> (murojaat: 27.10.2026).
5. National Association for the Education of Young Children. Code of Ethics for Early Childhood Educators. Washington, DC: NAEYC, 2025. URL: <https://www.naeyc.org/resources/position-statements/code-of-ethics> (murojaat: 27.10.2026).
6. O'zbekiston Respublikasining "Pedagogning maqomi to'g'risida"gi Qonuni. 2024-yil 1-fevral, O'RQ-901-son. URL: <https://lex.uz/docs/-6786401> (murojaat: 27.10.2026).
7. O'zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonuni. 2019-yil 16-dekabr, O'RQ-595-son. URL: <https://lex.uz/docs/-4646908> (murojaat: 27.10.2026).